

PERIODULU I.

DE LA FUNDARFA ROMEI PENÈ LA EGALAREA CLASELOR
IN DREPTURI 753—366

DOMNIREA REGILOR SI A PATRICILOR

I. TIMPULU REGILORU.

Istoria primitivă a Romei este fabulosă: ea ni repesintă o tradițiune popurară înfrumusețată de poesiă. După această tradițiune, Enea principele Troiei, după ruinarea acestei cetăți, fugi cu mai mulți Troieni în Italia și se așază la Latini din Latium. Fiul se, Ascaniū, fundă Alba-Longa, unde domni dinastia Silvilorū care se trăgea din Enea și din care eșiră fundatorii Romei. Unulū din regii acestei familie lasă tronulū la doi fii, Numitor și Amuliū. Cestū din urmă detronă pe fratele se celū mai mare, și pentru a-și conserva puterea usurpată ucise pe fiulū fratelū se, érá pe ficasa Rhea-Sylvia o constrinse a intra între Vestale. Rhea-Sylvia născū doi geminī, a căroră tată, după tradițiune, fu Marte deulū resbelulū, pe care crudulū lorū moșū ordonă a-i arunca pe riulū Tibru, érá pe mama lorū o ucise pentru că a calcatū promisiunea de vestală. Copii fură aruncați la uscatū de riū la rădăcina unui smochinū selbaticū, unde fură nutriți de o lupóicā penē cândū aū fostū aflați de păstoriulū regale care i-a luatū

(*Faustulus*)

la sine și i-a numit Romulă și Remă. Ei crescură pe lângă turme și deveniră puternici și curagioși în luptele cu férele selbaticé. Fiindă ei în etate deja, intrară odată în cértă cu păstorii lui Amuliū, fură prinși și presentați regelui care recunoscū în ei pe nepoții sei. Ténerii deciseră a-și resbuna pentru unchiulū și mama lorū, și adunândū mai muți vagabonđi năvăliră asupra lui Amuliū, îl uciseră și puseră pe tronū éráși pe unchiulū lorū Numitorū. Dreptū recompensă pentru acestū serviciū, Numitor permise ambilorū frați a funda o coloniă pe loculū unde fură aruncați de Tibru și salvați (muntele Palatinu). La 21 Apriliu 753 fu pusū fundamentulū *politiei eterne*. Chiar la începutū frații se certară între sine pentru numele ce trebuia să se dee cetății, și Romulū ucise pe Remă. Remănendū singurū domnū alū coloniei sale, Romulū pentru crescerea populațiunii coloniei sale, făcū pe muntele Capitolinu unū asilū pentru totū feliulū de refugiți și esilați. Trasulū principalū alū caracterulū unei asemenea adunături de ómenī erá bravura, și de aceea în curândū ei intrară în luptă cu veciniī lorū Sabinī de la cari, după tradițiune, și-aū furatū femeī. Resbelul ínse se finī curândū și Sabinī d'împreună cu regele lor Tațiū, cari locuiaū pe muntele Capitolinū, se uniră cu Romaniī de pe muntele Palatinū și formară unū singurū poporū cu duoi regi. Ambii regi guvernară alternativ; dar se vede că nu putură viețui împreună, și de aceea într'unū modū necunoscutū noi urmele lui Tațiu perū din istoriă.

Rēmăindū singurū rege, Romulū dădū întâia organizațiune comunității fundate de elū. Din supușiī sei alese 100, cei mai bătrâni și mai esperienți ca consilierei pe cari-i numi Senatori¹; după aceea își făcū o gardă

¹ Tradițiunile romane și scriitorii nu se unescū asupra numerulū senatorilorū din primele timpuri ale Romei; ínse din timpurile lui Tarquinia Prisca sunt de acordū asupra numerulū de

de 300 de ómení cǎlǎri, cei mai puternici și mai curajoși din companií seí, pe cari-i numí Calari. Cei-alți locuitori se ocupaú cu păstoria și agricultura, érá la timpú de resbelú trebuiaú se apere patria. Romulú ca rege érá totú-odatá și judecǎtorulú supremú, ducele și pontificele poporului seú. Pentru a delibera despre resbelú și pace elú convocá senatulú și adunǎrile poporare seú *comitia curiata*.¹ Nici o acțiune militará nu se putea începe mai înainte de a se întreba ȕei; voinȕa ȕeilor se constata de cǎtrá deosebiȕii pontifici numiȕi *augurí*, dupá sburatulú seú cǎnteculú paserilorú, dupá tunetú și fulgerú. Dupá ce a pusú bazele organizǎrii noulú statú, Romulú dispáre din istoriá și opera sa se continuá mai departe de sucesorii seí.

Dupá Romulú senatorií nu aleserá rege ci guvernará ei cu rúndulú timpú de unú anú; in fine poporul de

trei sute, care remase constatú péné in ultimele timpuri a Republicei, cândú fu îndoitú și întreitú, dupá agitaȕiunile și ambiȕiunile partidelorú. Uní ȕicú cǎ Romulú l'ar fi instituitú din o sutá de persóne alese din companií lui; Tirú Liviú spune cǎ ar fi fostú de doue sute, adǎngéndú încá o sutá Tarquiniu Priscu; érá Ciceron ȕenéndú sémá de o tradiȕiune romaná ȕice cǎ la începutú senatalú fu compusú din o sutá cincideci de membri, luaȕi cǎte cincideci din cele trei naȕionalitáȕi ce contribuírá la formaȕea naȕionalitáȕii romane, și cǎ acestú numerú aú fostú duplicatú de Tarquiniu. Acéstá tradiȕiune are raportú cu aceea care atribue lui Romulú împǎrȕirea poporului romanú in trei triburi: *Ramnenses*, *Tatienses* și *Luceres*, adicá a Latiniilorú, Sabinilorú și Etrusilorú.

¹ Adunarea celorú treiȕeci de curii in cari érá devisatú totú poporalú romanú, se numí *comitia curiata*, și se ȕinea in forú in loculú numitú *Comiȕium*. Comiȕia curiata se convocaú pentru a se pronuȕia prin *da seú nu*, fórá a delibera asupra alegerii regelui, asupra legilorú noue seú reformate, asupra apelului de graȕiare a vre unui condamnatú &. Voturile se dedeau dupá vechele origini a Ramnensilorú, Tatiensilorú și Luceresilor, érá preponderenȕa érá asiguratá bátrǎnei caste patriciene.

(Nota editorului).

sigurū că apasatū de guvernatorī, cerū restabilirea demnității regale, și fu alesū de rege Numa Pompiliu, sabinenū respectatū de toți pentru prudența și pietatea sa. Romulū iubiā resbelulū, Numa din contra iubiā pacea, și se sili prin religiune a cultiva moravurile selbatice ale Romanilorū, și a-ī deprinde cu ocupațiunile pacinice, mai cu sēmă cu agricultura. Dându-se ca inspiratū de deīța Egeria, elū fundā mai āntēiū la Roma câte-va temple: deului fidelității, deului confinielorū și deului păcei, Ianus; alū duoilea, introdu-se ceremoniele religiōse la servirea divinā și înființā clasa vestalelorū, în memoria mamei lui Romulū. Intre vestale intraū numai virginele din familiile însemnate romane cari, în templulū Vestei, trebuiaū să conserve foculū sacru. Ele se bucuraū de unū mare respectū, dar acele ce nu-și țineaū promisiunea erau de vii îngropate în pământū. Totū lui Numa se atribue și înființarea fecialelorū, pontifici cari declaraū resbelulū aruncându sulți plântate în sânge pe pământulū inamiculū. Agricultura deveni isvorulū abundinței naționale; Numa împărți la poporū pământurile cucerite de Romulū, remunerā pe muncitorii bunī și pedepsi aspru pe leneși. Pentru buna distribuire a lucrurilor cāmpenesci, elū împărți anulū în 12 luni.¹

Instituțiunile lui Numa și-ajunserā scopulū: pacea și

¹ Lui Numa se atribue adăugirea lunelor Ianuariū și Februariū pe lūnā cele zece ce esistaū deja; inse aceste 12 luni conțineau numai 354 de zile. Diferința cu cursulū pământului impregiurulū soarelui erā încă de 11 zile. Deși Plutarchū spune că Numa observāndū acēsta arū fi ordonatū singurū a se adauge după fiecare duoi ani o lună intercalară de 23 zile, totuși se pare că a ceste intercalațiuni arū fi fostū lasate la arbitrulū pontificilorū căci se vedū adese ori istoricii romanī plāngāndu-se contra acestui arbitru alū intercālărilorū și a neregulatei calculări a timpului, pe cari ura seū favōrea pontificilorū le putea modifica.

(Nota editorului)

liniscea domniră în totu timpulü guvernării sale; popó-rele vecine se uniaü bucurósu cu Roma pentru cá dupá cum spune tradiþiunea, binecuvântarea ðeilorü veni pe pámêntü prin acestü rege, și cândü elü muri, ðeiþa Egeria se prefácü de tristeþá într'un isvorü de lacrime. Dupá mórtea lui Numa fu alesü de rege Romanulü Tuliu Hostiliü, care dupá caracterü semaná lui Romulü și iubiá cu pasiune resbelulü. Elü purtá resbelü cu poli-tiele independente latine și supuse Alba-Longa. Locui-toriü acesteü politii suportaü cu mare numulþá mire ju-gulü coloniþtilorü de mãi nainte și-i trádará într'unü resbelü. Pentru acésta Tuliu Hostiliu dërimá politia Alba și strámutá la Roma toþi locuitoriü ei.

Ancu Marciu, stránepotü a lui Numa și succesorü a lui Tuliu Hostiliu, fu în caracterü aseminea lui Numa. Elü duse cu succesü resbelulü cu latiniü, ímulþi nume-rulü cetáþenilorü Romei, strámutándü în ea locuitoriü politelorü cucerite, și fundá portul Romei *Ostia*.

Tarquiniiü, supranumitü Priscü, alü cincilea rege romanü, se náscü în Etruria dintr'o familiá comerciantá grécá fórte avutá, apoi veni la Roma sperándü a deve-ni mare. Speraþa nu-lü amági: averea și calitáþile per-sonale îi atraserá amórea lui Ancu Marciü, care-lü fácü senatorü, érá murindü ilü însemná tutore fiilor sei și reginte statului. Elü nu se mulþumi ínse cu atáta, ci ínláturánd pe fiü lui Ancu se puse singurü pe tronü, cu voinþa poporului romanü. Acestü rege în resbele cu Sabinii și Latiniü aretá o bravurá și unü spiritü romanü, érá în ímfrumuseþarea Romei, civilisaþiunea sa etruscá. Elü mãi uscá lacurile mláþtinóse din cetate, canalisándü stradele, încunjurá Roma cu un murü de petró, ímfru-museþá piaþa (forum) unde se fáceaü adunárele popora-re și puse fundamentü templului Capitolinü. Pentru jo-curile poporare fundá un circü cunoscutü sub numele de circulü mare, în care íntraü pêná la 150,000 de spec-

tatori. Jocurile introduse de elă erau alergarea pe jos și cu cai și danșurile militare. Tarquiniū îmuliți numărul senatorilor pêne la 300, și ordonă a celebra triumfală serviciulă divin. La bătrânețā fu ucisă de un ucigaș trāmisă de fii lă Ancu Marciū, a cărora tronă ilă rāpise.

După uciderea lă Tarquiniū, femeea sa ordonă a închide palatul și chemă la sine pe ginere-seū *Serviū Tuliū*, care remānēndū de micū orfanū, fu crescutū de reginā și în urmă făcutū și ginere. Regina îi aretā cadavrulă socru-seū, și-lū conjurā a-i resbuna mōrtea. Poporul se făcū cunoscutū că Tarquiniū nu este mortū, dar pușinū rānitū, și că în timpulă bōlei sele va governa statulă Serviū. După cātū-va timpū, cāndū poporul se deprinse cu guvernāmēntulă lă Serviū, se făcū cunoscutā mōrtea lă Tarquiniū, și Serviū Tuliū se aretā demnū de corōnā: elū celū întâiū determină prin lege reporturile reciproce d'ntre clasele populațiunii romane.¹ Eacā ace e reporturī: încă din timpulă lă Romul se aratarā la Roma douē clase: a patricilor (clasa privilegiatā) și a plebeilor (clasa de josū). Patricii se formarā din trei părți compunātore seū triburī: din companiī primitive a lă Romul, din genurile sabine unite în timpulă seū, și în fine din genurile estrusce venite la Roma. Fie-care din aceste trei triburi se împărțiā în 10 curii și avea cāte 100 de reprezentanți în Senatū și în Cālari.

¹ Societāțile ni infăcișazā ts pruncia loră igooranța, servitutea și neegalitate. Astū-feliū suntū principiile națiunilor antice și astū-feliū erā regimulă popōrelor italice în miđloculă cărora s'a formatū cetatea romanā. O castā domnitōre, patricii, cu drepturile sale privilegiate, cu monopolulă funcțiuniloră sacerdotale, politice și judeciare; o castā dominatā, plebei, neputēndū a se alia cu cea precedentā, nici a fi admisā la ceremonialurile și drepturele ei, erā esclusā de la funcțiunile publice; în fine o atreia, sclavii cari sunt priviți de capulă de familie ca niște obiecte de proprietate.

(Nota editorului).

Numai membrii acestor triburi se consideraau de adevărați cetățenii romani și compuneaau poporul romanu sėu quiritu; numai ei puteau ocupa funcțiunile publice; numai pe ei îi convocă regele pentru consultări în comiția curiată: numai lor ăpărținea pământul publicu (ager publicus) pe care-lu esluatau cu clienții și sclavii. Plebei se numiau locuitorii din cetate și din împrejurimi, cari s'au așețat ăci de bună voie cu scopuri industriali, sėu au fost ă stremutați cu forța din alte cetăți vecine supuse de Romani. Ei personalmente erau liberi, dar nu aveau nici un amestec ă în guvernament ă, purtau t ătă greutatea serviciului militar ă și nu participa ă mai ăntru nimic ă în ager publicus. La ănceput ă acėstă clasă eră f ărte ne ănsemnată; ănse după duoi seculi de la fundarea Romei ea se ămulți și se ămputernici ăntr'atăta, ăncăt ă aretă pretențiunile la participarea ă în guvernament ă și ăn ager publicus, și cu atăt ă mai mult ă cu căt ă ei nu mai erau acum o adunătură de oameni simpli, ci numera ă între d ănșii o mulțime de membri a familielor ă mari din polițiile vecine supuse de Romani. Serviu Tuli ă ănt ărse o deosebită luare aminte asupra aceste ă neegalităt ăi de drepturi d'ăntre patrici și plebei, din care cesti din urmă, apărând ă patria ăn timp ă de resbel ă, nu se bucura ău nici de drepturi nici de pământuri, pe cari le apucaseră numai patrici ăi.

Pentru a ămbunătăți s ărta plebeilor, Serviu Tuli ă li dăd ă mai ănt ăi ă loturi de pământ ă, ăn urmă ă îi ămpărți ăn treideci de triburi, dăndu-li voie a-și alege s ănguri pe reprezentanții lor ă, precum și a se aduna după triburi (comitia tributa) pentru a delibera asupra intereselor ă lor ă. Ne mulțemindu-se cu acėsta, el ă cercă a un ă ambele clase ăntr'un ă singur ă ăntreg ă, spre care finit ă ămpărți t ătă populațiunea Romei ăn șese clase, luând ă ca basă a ămpărțirii n ă originea, ci averea fie-

căruia. În urmarea acestei împărțiri, cei mai avuți plătiau mai multu statului și purtau serviciul militar, dar aveau o mai mare parte în guvernământ, pe cându cei neavuți nu plătiau nimic statului, dar mai că nici participaū la guvernământ. Din timpul lui Serviū lucrările cele mai însemnate se decideau în adunările *centuriate*¹ (comitia centuriata) în care participă totu poporul (patriciū și plebei). Pe lângă adunările centuriate se mai conservară la Roma: *comitia curiata* (patriciane) și *comitia tributa*² (plebeiane). pentru decidera lucrărilor ce priviau a parte pe una din aceste două clase. Acéstă reorganizare internă fu preocuparea principală a lui Serviū Tuliū. Afară de acéstă elū încheiă o alianță cu politiele latine pentru facerea în comunu a serviciulū divinū. Pentru terminarea fericită a acestorū lucrări mari, Serviū redicâ doue temple Fortunei (deștei norocului). Inse cătră finitu fortuna ilū părăsi: patriciū nemulțemiți formară unū complotū și Serviū fu ucisū de propriulū seū ginere Tarquiniū (fiulū lui Tarquiniū Prisculū), érá nedemna sa fică Tulia după ce proclamă rege pe barbatu-seū, trecū cu trăsura peste corpulū sângerându alū părintelū seū.

¹ Totu poporulū érá divisatū după avere în 193 de centurii avëndū fie-care centurie câte un votū. Patriciū formaū cele 98 centurii prime érá plebei restulū de 95. Patriciū aveaū deci totū dé-una majoritate în acéstă adunare.

MONTESQUIEU, *L'ésprits des lois*, Lib. XI, capit. XIV.

² Superioritatea ce aveaū patriciū prin nascere în comițiile curiate și prin avere în comițiile centuriate, făcū pe plebei a se aduna pentru consultarea mesurilorū ce trebuiau luate în lupta lorū cu patriciū. Acéstă adunare a plebeilorū împărțiți în trebri dădu nascere comițiilor tribute, care se ținū pentru prima órá ca autoritate primită de senatū, cu ocasiunea giudecării patricielū Coriolan la 265. De atunci acéstă adunare, convocată și presidată de plebei, puse mâna pe óre-care giudecări, alegeri, și deveni o ramură a puterii legislative.

(Nota editorului)

Regicidul Tarquiniu, supranumit *Superbulu*, fu un rege crudu. Elu nimici drepturile dăruite de Serviu Tuliu plebeiloru, oprimă cu grele impozite pe cei avuți, era pe cei saraci li condamnă la munce grele. Charu patriciloru nu li fu mai ușoru: unii fură esecutați, alții esilați și privați de avere. Tarquiniu fu fericitu în resbele: triumfă asupra tuturoru inamiciloru sei și tôte populațiunile Latiulu recunoscără supremația Romei. Fiiulu seu Sextu, un tēnēr desfrēnatu, supuse prin vicleșugū politia Gabia, și munci fōră nici o cruțare pe toți locuitorii ei cei mai însemnați. In timpū de pace Tarquiniu construi templulu Capitolinu, și ordonă a păstra in elu cărțile *sibiline*, cumpērate de elu, dupre cum spunū legendele, de la bătrāna Sibyla Erythrea:¹ la casurī grave după aceste cărți consultaū Romanii viitorulū.

In fine după o lungă fericire, începură a turbura pe Tarquiniu nisce visurī cumplite și nisce prevestiri triste. In vanū ti fu și consultarea esplicatoriloru de visurī și

¹ Sibylele sunt pentru istoria Romei aceia ce oracolul de la Delphe este pentru istoria Greciei. Tradițiunea pune inceputul sibyleloru profiteze cu 800 ani înainte lu Moise; cea mai vechiă ar fi Sibyla persică numită *Sambette*. Ce cărți ar fi fostu acele cumperate de Tarquiniu și in ce limbă erau scrise, nu putem sci, căci ele au arsū in timpulū lu Mariu in incendiulū Capitolulu. Putemū inse presupune că ele ar fi fostu in limba grēcă, fiindū că senatulū căutānd a repera acēstă pierdere calese sentințele acestei profiteze cari circulaū in Grecia.

Oraculele Sibiline ce posedămū astăzi suntū inventate de crestini la inceputul creștinătății. Ele sunt reproduse de scriitorii bisericești din secul. II și mai cu samă din II. Acēstă colecțiune se compune din optū cărți: I^o tratēză despre creațiune, pēcatulū originalū, și despre diluviu; II° despre giudecata cea mai de pe urmă; III° despre Antechrist; IV° despre căderea diverselorū monarhii; V^o despre Romani pēnē la Luciu Veru; VI° despre boțezulū lu Chr. VII° despre dilaviu și destrugerea altorū monarhii; VII° despre finitulū Romei și alū lumii.

CESAR CANIU, *histoire universelle*, t. I, pag. 618.

(Nota editorulu).

trămiterea fiilor^o se^o cu Iuniu Brutu la vestitul^o oracul^o de la Delphe; el^o nu put^o să inlătore pedépsa nelegiurilor^o séle. Pe când^o Tarquiniu cu parte din armată asediá politia Ardea, fiul^o se^o Sext desonorá pe Lucretia, socia nobilului romanu Colatin. Lucretia se sinucise neputéndu suferi insulta. Atunci Iuniu Brutu, prin elocința sa și prin aratarea corpului Lucretiei resculá totu poporul^o din Roma, care decise pe datá esilarea lui Tarquiniu cu totu némulu se^o pentru totu déuna din Romá,^o desființă guvernământulu regalú și puse pedépsá de mórte asupra aceluia care va îndrásni a o restabili. Acésta se întéplá la 509 a. Chr.¹

II. DOMNIREA PATRICILORU SI LUPTA LORU CU PLEBEII.

Dupá revocarea regalității guvernământulu trecu la patrici, și la începutu republica fu curatú aristocraticá. Instanța principale a guvernământulu érá *senatulú*, compusú numai din patrici: elú propunea legi noue adunării poporare centuriate, le confirmá și urmăriá esacta lorú aplicare; declará resbelú, inchieá pace și întăriá magistrații aleși. Puterea executivá se încredință, sub

¹ Sub regnulú lui Tarquiniu Superbulu veni în Italia Pithagora și se stabilí în colonia grécá, Crotona. Elú fundá mai anteiu acolo o scoalá, dupá aceia, favoritú de desbinările ce agitatú cetatea, formá cu agitorulú tinerilorú ce urmau lecțiunile sale, o societate secretá cu care îi fu ușorú a pune mâna chiar pe frenel^o guvernământulu. De la Crotona, influința pitagorienilorú se întinse și în alte cetáți ale Italiei; inse în ca-ándú începú reacțiunea naturalá contra ideilorú pitagorice, iustitațiunile furá resturnate și șefulú lóeu căđu sub loviturile inamicilorú.

J. W. DRAPER. *histoire du develop. intellect. de l'Europe* t. I. pag. 164.

privighierea senatului la două *consuli*¹ responsabili, cari se alegeau în fie-care an d'între patrici și cari în timp de rebelu comandau armata. Afară de consuli, cu numele cărora se numia și anul guvernării lor, se alegeau totu din patrici: *cestorii* cari gerau finacele, *censorii* cari distribuiau poporul prin centurii după avere și observaū moravurile cetățenilor. În fine, în timp de pericolu eminentu se alegea unu *dictatoru* pe șese luni cu putere ilimitată, totu din patrici. Din aceste se vede că toată puterea apărtinea patricilor, éra masa poporului érá privată de ori-și-ce însemnătate politică. Acestu reportu d'între clase, nenaturalu într'o republică, provocă o luptă crudă între patrici și plebei pentru egalarea în drepturi, care luptă compune fenomenul principalu alu istoriei romane, de la finea secolului VI pêne la giumatatea celui alu IV. Înainte înse de începerea acestei lupte, ténéra republică avu a-și apăra independința contra încercărilor regelu esilatū Tarquiniu.

1 Lupta republicei cu Tarquiniu. Acéstă luptă pörtă unu caracteru de legendă patriotică la istoricii romani. Dupre el, Tarquiniu nu érá dispusu de feliu a-și pierde corona fórá luptă, și de aceea nu întărzia a ataca pe Romani pentru recapatarea ei. La începutu elu sperá a-și ajunge scopul printr'o conjurațiune, formată de ambasadorii pe cari i-a trămisu la Roma pentru a-și pretinde averea, dintre patricii junii și ne deprinși cu viața simplă republicană. Conjurațiunea înse fu descoperită: în ea participaū fii consulului Brutu și

¹ Consulii guvernaū alternativu câte o lună, érá în timpu de rebelu câte o zi. Obligațiunile lor éraū : a convoca senatulū și poporul în adunare; a esecuta decisiunile senatului; a observa esacta funcționare a tuturor magistraturelor; a ținea corespondința cu puterile străine și a primi în audiențe pe trămisii lor; a lua de la sine dispozițiunile ce credeau utile, când republica érá amenințată de unu mare pericolu.

nepotul consulului Colatinu. Brutu nu se elatină nici unu momentu între simțimentulu de părinte și datoria de cetățenu, elu nu numai că pronunță sentința de mörte asupra fiiloru se, dar nici își luă ochii de la ei pe cându capetele lorü cădeau. Nu fu totu așa de fermu și Colatinu: elu ceru cruțarea rudelorü se, și de aceea, dupre propunerea lui Brutu, fu constrinsu a renuncia la consulatu și a se depărta din Roma. Loculu seü fu ocupatu de Valeriü, supranumitu amiculu pöporulu (Poplicola) din cauza legilor înțelepte date de elu în favörea plebeilorü.

Nereușindu în äntëia încercare, Tarquiniu trämise contra Romei o armatä recrutatä dintre locuitorii politiei etrusce *Veia*, sub comanda fiulu seü. Bätälia sänge-rösä care urmä, se fini prin duelulu și mörtea ambilorü comandänți; fiulu lui Tarquiniu și Brutu se aruncară cu furiä unulu asupra altuia și ambii cădurä morți; Veii se întörserä a-casä. Dupä acëstä nereușitä, Tarquiniu totu nu-și perdü speranța: elu affä unü ajutoriü puternicu la Porsena, lucumonulu politiei etrusce Clusium. Porsena veni cu o armatä numerosä, bätu centrulu armatei romane lüngä Tibru, și ar fi intratü în Roma pe podulu de lemnü ce-i stä înainte, dacä acëstu podü n'arü fi fostü apëratü de Horätiu Cocles, care, dupre tradițiune, apërä singurü contra inimiculu numerosü acëstu podü, pënë cându Romanii ilu dërimarä. Atuncü Horätiu se aruncä în riü, ilu trecü în notü sub segețele inimice și fu primitü cu entusiasmü de concetățenii se. Äntre acestea Porsena asediä, Roma din töte părțile și o reduse la o fömete infricoșatä. Romanii erau în pozițiunea cea mai criticä. Atuncü, dice tradițiunea, unü tënëru romanü Muciü se decise la o întreprindere disperatä pentru salvarea patriei: elu se duse în tabära inimicä, se furișä în cortulu lui Porsena și voindü a ucide pe rege, greși și ucise pe unulu din suita lui. Mu-

ciu fu prinsă, desarmată și prezentată lui Porsena, care întrebându-l: cine este, Muciu răspuse: „Sunt Roman și mă numesc Muciu. Ca inamic, am voit să ucid în tine pe inamicul patriei mele, și acuma nu me tem de moarte: Romanii știu a lucra și a suferi bărbătesc.“ După aceea elu declară lui Porsena că trei sute de tineri romani au format o conjurațiune contra vieții sele, că ei au aruncat sorți și celu întâiu cădu asupra lui Muciu, și că dacă elu n'a reușit a-lu ucide, altulu din cei 300 de tineri va avé de siguru acéstă onóre. Porsena, infuriindu-se de aceste cuvinte amenință a-lu arunca în focu. „Privesce, dise Muciu cum disprețuesc muncele corporale acei cari caută gloria nemuritoare!“ și cu aceste cuvinte tinse mâna dréptă în foculu ce ardea pe altariu. Inimici se minunară, Porsena îi dădu viața și libertatea, érá Romanii ilu supranumirá stângaciulu (Scevola). Cronicarii patrioți romani dicită că, Porsena înspăimântându-se de cuvintele lui Muciu și de curajulu Romaniloru rădică asediulu Romei, încheiă pacea cu Romanii, și luându de la ei treizeci de ostatici se reintórse în posesiunile sele.

Esilatulu Tarquiniu se decise a mai cerca încă odată noroculu și înduplică prin rugăminți pe Latini a declara resbelu Romei. Înse Romanii numiră de dictatoru pe T. Lartiu și bătură pe latini lúngă laculu *Regilă*. În acéstă bătae perî totu némulu lui Tarquiniu, afară de elu singuru, care fugi în Campania unde și muriu nu după multu timp.

2. Lupta dintre patrici și plebei. După moartea lui Tarquiniu se prelucréză organizațiunea republicei în lupta dintre patrici și plebei. Mersulu acestei lupte fu urmatoriulu. Mai întâiu de tóte plebei stăruescă a-și capéta aperiatori și reprezentanți pe cari căpătându-i în tribuni, se luptară spre a căpăta mai întâiu egalitatea drepturiloru civile și apoi a celoru politice, și a-

nume: 1° dreptul participării în ager publicus; 2° dreptul de a se judeca după acelea-și legi ca și patricii; 3° dreptul de a intra în înrudire cu familiile patriciene; în fine 4° dreptul admisibilității în funcțiunile mai înalte ale statului. Conducătorii plebeilor fură tribuni; înse nu arare ori și unele persoane onorabile dintre patricii sprijiniră interesele plebeilor și deveniră victima generosității lor. Lupta internă se întrerupe adesa prin resbelele esterne.

a). *Rescularea poporului contra dreptului creditorilor și înființarea tribunatului.* După ce pericolul din partea lui Tarquiniu fu înlăturat, patricii se eliberară de impozite și apucară totu ager publicus, pe cându plebei, cari fură nevoiți adese-ori în timpul resbelor cu popórele vecine a-și lăsa ogórele lor nelucrate, plătiau impozitú pentru fie-care colțu de pământú, și purtaú serviciulú militarú pe conta lorú propiá. De aceea ei fură necesitați a împrumuta de la patricii bani cu mari procente și cu condițiuni fórte grele, după care debitorulú care nu-și plătia datoria la terminú, devenia d'impreună cu copii și nepoții seí, sclavulú apri-gulú creditorú (lex de nexis). Nenorocii plebei erau desperați. În acestú timpú unú sermanú debitorú care fusese óre-cândú unú bravú militarú, scăpá din lanțurile creditorulú seú. La viderea cărunteților și a urmelorú sângeróse ce lasase pe corpulú acestuia lanțurile și biciulú neomenosulú creditorú, poporulú 'și resimți tótá îngiosirea sa, părăsi Roma și se retrase pe muntele Sacru, cu scopú de a-și căuta o altá patrie. În Roma remaserá numai patricii cari nu puteau se apere politia contra inamicilorú cari o amenințau cu resbelú. Atunci patricii înspăimântați alergarú la negociații: elocenta unuí senatorú Meneniu Agripa, înduplicá în adevérú pe plebei se închee pace cu patricii. Ei se întórse în Roma cu condițiune că, detoriile celorú se-

raci se fie plătite și plebei, care sunt în sclăvie pentru datorii, să fie eliberați. În același timp plebei căpătară dreptul a alege în fie-care anu din sinul lor câte doi represintanți numiți *tribuni ai poporului* (tribuni plebis). Ei trebuia să se apere poporul contra arbitrarului patricior și cu a lor *velo* puteau opri toate decisiunile senatului. Persoana tribunului era sântă și inviolabilă (tribuni erant sacro-sancti), ușele caselor lor erau deschise în totu-d'anna pentru ca fie-care plebeu apasat se pôtă găsi la elu asilă. La început se alese cinci tribuni, în urmă numărul lor crescă pêne la zece. După ce-și căpătară dreptul de a avé apăratori, plebei merseră mai departe.

b). *Afacerea lui Caiu Marcii Coriolanu* dădu tribunilor ocașiune de a judeca pe unu patriciu pentru încălcarea drepturilor plebeilor. În urmarea retragerii poporului pe muntele Sacru remaseră câmpiele nelucrate; și ca consecință acestia, veni o fomete cumplită la Roma. Pentru a ajuta poporul senatul trâmise în Etruria și în Sicilia se cumpere pâne și se o împartă poporului cu prețuri fôrte moderate. Junele patriciu Marcii, supranumit Coriolanu, pentru cucerirea politiei Coriola, se opuse la acestă faptă bună a senatului, propunându-i să profite de acestă nenorocire a plebeilor, și se vîndă pânea numai cu condițiune ca, să se lepede de drepturile nu de multu căpătate și chiar de tribunat. Poporul se ne mulțemi de acestă, era tribuni citară pe Coriolanu la giudecată înainte poporului. Mândrul Coriolanu nu veni și fu condamnat de popor prin contumatiune la esilă. Infuriat contra patriei și voidu a-și resbuna, Coriolanu se duse la Volsci, inimizii Romei, și luă comanda armatei pe care acestia o prigătise contra Romei. Tote politiele se supuse lui Coriolanu, cari se opri puçină lângă Roma pentru a devasta câmpiele plebeilor. Poporul

de frică nu se putea bate și rugă pe senat să se trimită ambasadori la Coriolan, ca se-l rădă să se retragă. Trămițându-se mai înainte senatorii, era după aceea preușii, Coriolan nu cedă. In fine se duseră în lagărul său femeele romane d'împreună cu mama-sa Veturia și soția sa Volumnia, care purtă în brața pe fii se. In dată ce-și cunoscă mama, Coriolan îi alergă înainte, înse ea înădușându în sine simțitul de mamă, îi respinse înbrăcioșarea și cu ună tonă mărețu îi duse: „Mai înainte de a te îmbrăcioșă, voescă se sciă la cine am venită? la inamică seă la fiă; mă aflu ca prisioneră seă mamă în lagărul teă? Nu cum-va poți tu se pustiescă acea țără carea te-a născută și te-a educată? Dacă nu-ași fi avută fiă, Roma nu eră asediată, și eă a-și fi murită liberă în țără liberă. Dacă tu vei lua Roma mama ta nu va puté trăi mai multă după acéstă nenorocire și rușine, eră pe femeea ta o așteaptă seă o sclăvie rușinosă seă o mórte prematurată.“ Coriolan, fu mișcată, îmbrăcioșă pe mama-sa și îi duse: „Ai salvată Roma dar ai perdută pe fiă teă!“ După aceea rădică asediul Romei și eliberă armata. Unii dicită că Volscii furioși uciseră pentru acéstă pe Coriolan, eră alții încredințeză că elă murì în adânci bêtânețe și într'o miseriă estremă, plângându după patriă și după familiă. Romanii eternisară acéstă faptă nobilă a femeilor, înălțându un templu deitei fericirii femeesci.

c). *Certele pentru participarea la pământul publică și pentru legile comune.* Cercându-și puterea asupra lui Coriolan plebei prin ajutorul tribunilor, începură a pretinde: 1° participarea egală cu patricii la posesiunea pământului publică (lex agraria); 2° publicarea unor legi scrise, egale pentru toți cetățenii. Cu câtă mai multă se împotriviau patricii la aceste cerinți cu atătă devinea mai stăruiitori plebei. Către luptă internă se mai uniră și alte nenorociri esterne: pesta,

cutremurile de pământ și invasiunea popoarelor vecine. Inse Romanii nu-și perdură cumpătul, și din sinul loră eșiră în acestu timpă nisce ómenī de unū caracterū puternicū, precum fu Cincinatu, patriciū nobilū și avutū. In timpulū turburărilor interne plebei condennară la mórte pe fiulū seū Spuriū Casiū și privară pe părinte de tótă averea, rămânându-i numai unū bordeū și unū micū ogorū pe care-lū lucră elū singurū (467). Inse ne căutându la aceasta, Cincinatu nu făcū ca Coriolanū, ci cândū inimiciī năvăliaū asupra Romei, elū, nu rare ori 'și părăsia plugulū, luā comanda armatei și eliberându patria de inimici se înturnă din noū la lucrările câmpene. Incercarea de a participa la pământul publicū remase de o cam-dată fōră succesū, darū ceea altă dorință a poporului, de a avé legi comune, căpētă, dupe mai multe dispute, aprobarea senatului și a patricilorū (lex Terentila); ei aleseră trei bărbați pe care-i trāmiseră în Grecia, mai-cu-sēmă la Athena, pentru a studia legile lui Solon, și a altorū înțelepți greci. Cândū trāmișii se întórseră, poporul suspendă tóte funcțiunile republicei și numi dece legislatori cu putere ilimitată, pe care putere trebuiaū se o lepede după edarea legilorū. Acești dece legislatori, numiți *decemviri*, compuseră legile cari fură sapate pe XII table de aramă și espuse în piață pentru a le face cunoscute tutororū (450)¹. După finele legislațiunii decemvirii trebuiaū să

¹ Legea celorū XII table s'aū bucuratū tot d'anna de cea mai mare considerațiune la Romanī cari le privaū ca sorginea principală a dreptalī lorū naționalū, publicū și privatū. Ciceron spune ca ele se luvețiaū de rostū în scóle fōră a schimba o singurā vorbă.

Eaca in resumatū conținutul lorū :

Tabla I și II despre procedura și administrarea justiției.

Când cineva erā chematū în judecată și refusă a merge, se aduceat martiri spre a constata acesta înaintea judecătorului, și erā dusū cu forța; neputându merge din causă de bōlă seū bătrēne-

renunță la funcțiunea lor; înse sub-diferite preteste ei nu făcură acésta, ci începură a apasa poporul. Acésta împrejurare puse pe popor în pozițiune de a-i resturna cu forța: unii din ei fură condamnați la esilul alții se sinuciseră. Tribunii și consulii se reinstalară.

d). *Certele pentru dreptul nunței și pentru puterea*

țã, erã condusă pe unu cală, erã nu în trãsurã, Legea acordã și ôre-cari scuse, înse numai pentru acei loviți de o bôlã periculôsã sêu ar fi lipsidit din țarã. Dacă părțile în litigiu se împacãu, afacerea e a terminatã.

Tabla III, dreptul creditorilor contra debitorilorã. Pentru plata unei dête: si declarate sêu în urma unei condemnã Ijudecãtorescã, se acordã debitorului unu terminu de 30 zile; la implinirea acestui terminu, debitorul erã condus din nou înaintea judecãtorului unde, neplãtind sêu nepresentãndu-se pentru el unu garantu, stã pênã la apusul sórelui cãdã se închidea tribunalul. Atunci creditorul punându-l în ferã îl luã acasã la el; ferele și legãturile nu puteãu fi mai grele de 15 livre. În astã poziție dacă detornicul n'avea cu ce trái creditorul erã detorã a-i da celã pucinã o livrã de fãinã pe zi. Dacă în timpu de 60 zile, cãu erã prescisã a-lã ține în acéstã pozițiune, debitorul nu se împacã cu creditorul sêu, acesta îl purã prin cetate în trei zile de târgu, publicãndu suma detoriei; dupã dïoa a treia îl putea ucide sêu vinde peste liber, înfãcșându-se mai mulți creditorii îl puteãu tãe în bucãți luãdu-și fie-care câte o parte.

Tabla IV, despre puterea pãrintescã. Pãrintele avea dreptul de viață și de mörte asupra fiilor sei: el îi putea bate, închide, vinde și ucide chiar cãdã ei ar fi fosti funcționari înalți ai republicei. Dacă înse pãrintele ar fi vendut de trei ori pe fiul sêu, acesta erã liberu de puterea pãrintescã.

Tabla V, despre succesiuni și tutele. Femea erã pururea sub tutelã. Ord nanțele testamentare asupra averii sêu tutelei orãti respectãre de lege. Dacă c neva murã fôrã a face testamentu, îlã creditaș rudele cele mai apropiete; în casu când printestamentu nu se nomã tutoru, rudele sunt tutori legitimi. Sclavul euberratã prin testamentu cu condițiune a plãti o sumã creditoru, putea, dacã ar fi fostu vendut de acestia, deveni liberu, dãndu a-acea somã noulu sêu stãpãnu.

Tabla VI, privitoare la proprietãți și posesiuni. Neminea nu

consulară. Legile celor 12 table nu împăcară partidele; guvernământul remase ca și mai înainte în mânele patricilor; era legea care opriă căsătoria d'ntre patricii și plebei formă o stavilă puternică contra contopirii a-

putea capata proprietatea unui lucru pene cându nu satisfăcea pe celu ce l-o vindea s'eu i-o dá. Capatarea unei proprietăți prin posesiune avea locu după duoi ani pentru averea fonciară, și după unu anu pentru cele alte lucruri. Streinul nu putea nici o dată capata proprietatea prin posesiune. Intrebuințindu-se materialul cui-va la zidirea unor edificii, proprietarul lui nu-lu mai putea lua; inse avea dreptalū a cere o duplă despăgubire.

Tabla VII, privitoare la edificii și pământuri. Intre edificiele vecine trebuia a se lasa o trecătoare celu puțin de 2% picioare, era între rgoră unu spațiu de 5 picioare pentru trecerea cu plugulū. In contestare de hotare, magistratul dădea părților trei arbitri cari decideau. Cându umbra unui arbore se întindea pe proprietatea vecinului, acestu putea cere tăerea crengelorū. Proprietarul unui arbore avea dreptū a culege fructele căduțe pe pământul altuia.

Tabla VIII, despre delictes. Delictes atingendū persóna coiva, cele mai multe se pedepseau cu *taliunea* (ochiū pentru ochiū), era cele ce atingeau averea, cu amendă. Celu ce dá de voe focu unui stogu de grău aprópe de vre unu edificiu, se legá, se bătea și fa urmă se ardea; celu ce ar fi stricatū țarina cui-va s'eu ar fi păscut'o cu vifele nópte pe furișu, se sacrificá Cere ei, pedepsindu-se cu mórte. Legea dá dreptū a ucide pe furulū surprinsū nópte asupra faptulū, era đioa numai dacá s'ar fi apératū cu arme. Procentele nu se puteau lua mai mari de 12% pe anu. Marturii mincinoși erau aruncați de pe stánca Tarpea.

Tabla IX, despre dreptulū publicū. Numai prin sentența comitiilor centuriate se puteau răpi cui-va cetățenia, libertatea s'eu viața. Giudecătorulū care ar fi luatū mită, era pedepsitū cu mórte.

Tabla X, dreptulū sacru. Nici unu mortū să nu se ingrópe s'eu să se ardă in cetate. Legea opriă trei vestminte de doliū, trei cordele de porpură, de ce flautistū la inmormântare, stropirea mortulū cu aromete scumpe; considerandu-le ca cheltaele de prisosu. Se nu se facă mai multe ceremonii funebre s'eu mai multe paturī pentru acelașu mortū. Unu mormentū s'eu unu rugū nu putea să fiă mai aprópe de 60 picioare de edificiulū cui-va, afară numai dacá consimția proprietarulū.

cestorū doue clase. In fine senatulū, înspăimântatū de rescóla poporului și de apropierea inimicului, adoptă legea lui Canuleū *despre nunți* (lex Canuleia de conubio patrum et plebis), duple care plebei puteau se între în căsătorie cu patricii. Atunci plebei cerură ca unulū din consuli să se aleagă d'între ei. După mai multe dispute, patricii înființară funcțiunea a *trei tribuni militari cu putere consulară* (tribunus militum cum potestate consulari) din cari unulū se alegea d'între plebei. In același timpū fu creată funcțiunea *censorilorū* (curatū patriciană). Censorii la începutū erau doui și căpătară o mare însemnătate fiindū că ei catagrafiău averea cetățenilorū și observaū chipulū viețuirii și moralitatea fie-cărui din ei; de la ei depindea onórea și desonórea cetățenului. Simțindu-și mai multū necesitatea de a trăi bine cu plebei, senatulū decise a da soldațilorū o soldă ficsă. Legea pentru soldă fu atâtū de plăcută plebeilorū în cătū ei jurară a-și vërșa sângele pentru patria recunoscătoare. Senatulū, profitându de această dispozițiune a plebeilorū, începū a compune planuri pentru cucerirea Italiei. Primulū pasū cătră acestū planū fu resbelulū cu Veii din Etruria, a cărora capitală Veia, totū așa de populată și de avută ca și Roma, fu luată după unū asediū de 10 ani, de cătră curagiosulū Camilū. Unū triumfū mărețū fu remunerațiunea lui Camilū; inse mândria sa cătră poporū și presupunerea că și-ar fi însușitū o parte din prada militară, atraseră asupra-i ura poporului care-lū esilă din Roma.

Tablele XI și XII, sunt ca suplementū la cele precedente.

Doue dispozițiuni din aceste table determină caracterulū lorū generalū; ordonându „să nu mai fie privilegiū“ ele proclamă egalitatea civilă; declarând că „ultimele decisiuni ale poporului vorū fi legi, desființindū pe cele precedente,“ ele consacrară pentru totū de-una suveranitatea politică a poporului.

(Nota editorului).

3. Galli in Roma (389 a. Chr). Pe cându Roma, după luarea Veiei, gândia la cucerirea Italiei, ună evenimentū ne prevădūtū erá sá o nimicéscá pe ea însași. Aceasta fu invasiunea curagioșilorū Galī, cari din Francia de astă-zi (Galia), trecândū Alpii sub conducerea lui Brenū, erupserá în Etruria și se rápedirá asupra politiei Clusium, aliata Romei. Senatulū trámise ambasadorii pentru a negocia cu Galii, dupre cerința locuitorilorū din Clusium. Acesti ambasadori în locū de negociațiunii uciserá pe unulū din căpiteniele Galilorū și-l atraserá prin acésta asupra Romei. Romanii se înarmá repede și eșirá pentru a opri pe Galī, ínse furá sfărîmați și ímprăștietī; pucinī din ei se întórserá în Roma unde domneá o mare confusiune. Toți cari puteá sá se mántue s'áú ínchis în Capitoliū; numai senatorii mái bátrâni și preoții, luându-și bastónele în mâne, asceptáú cu linisece venirea Galilorū. Acestia íntrará în adevérū în Roma, uciserá pe bētrâni, dádurá focū cetáței și asediárá Capitoliulū. Capitoliulū fiindū apēratū de curagiosulū Manliū susținū asediulū șepte luni, în care timpū fómetea făcū mari progrese; dar și Galii nu eráú mái bine: ei eráú bántuiți de bóle, și pe lúngá acésta primiserá veste că inimicii năváliserá asupra proprielorū lorū pámēnturi. De aceea ei íntrará în corespodința cu Romanii și li promiserá a se departa, dacá li vor da 1000 de livre de aurū, la care Romanii obosiți de fóme se unirá. Cândū aurulū fu adusū, Brenū arucându-și sabia în cumpăná zise furiosū: „Vai de cei ínvinși“! În acela-și timpū se aretá de o datá și esilatulū Camilū cu o armată. Elū se repezi cu sabia în mână asupra cumpenilorū și zicēndū: „Inlăturí aurulū! Romanulū își rescumpără patria cu ferulū“, se aruncá asupra Galilorū. Măcelulū crâncenū ce resultá, se finí prin alungarea Galilorū din Roma, pe cari urmárindu-í Camilū li luá totū ae acestia furaserá din Ro-

ma. Acastă spunere este înfrumusețată: istoricii greci spună că Galilă luându aură de la Romani se duseră singuri de bună voie. Inse mândria istoricilor Romani posteriori nu putea suporta ideea că Romani și-au cumpărat libertatea cu aură, și de aceea espună așa de teatrală ivirea lui Camilă.

4. Egalarea in drepturi a plebeilor cu patriicii (366 a. Chr). După îndepartarea Galilor Roma presentă aspectulă unui locă arsă. Plebei nu voiaă să mai remănă in ea și gândiaă a se strămuta pentru totă de-una in politia Veia. Camilă, care eră numită dictatoră, îi convinsă a remănă in Roma, cu fundarea că-reia eraă legate cele mai frumăse suveniră pentru Romani, și propuse a construi din noă cetatea. Indată ce ea fu reconstruită, se începură din noă certele interne. Patriicii, profitându de pozițiunea miserabilă a plebeilor sărăciți și ruinați prin această catastrofă, reînoria legea vechiă asupra datornicilor și se deciseră a smulge de la plebei tôte drepturile ce acestia dobândiseră. Manliă, apărătorulă Capitolului din timpul invasiunii Galilor, deveni și apărătorulă plebeilor; inse fu aruncatū de pe stânca Tarpea. Acestū esemplu inse nu pută opră pe ómenii nobili. După mai multe dispute, patriicii se convinseseră că nu potă resiste dorinței majorității. Tribunulă Liciniū stăruă timpū de 10 ani pentru a căpeta drepturi civile și politice plebeilor, și-și ajunse in fine scopulă (lex Licini): plebei căpătară dreptulă a participa la pământulă publică și a fi aleși la consulatū. Până la finea seculului IV, ei căpătară dreptulă de admisibilitate și la alte funcțiuni înalte a statului. Lupta politică d'între cele două clase se fină și se formă din ele ună singură poporă romană compactă. Mai târziu se reivescū in elă partide, inse cu totulă de altă-feliă: din familiiele patriciene și plebeene fără distincțiune, cari posedăă averi mari și ocupaă funcțiunile

mai înalte ale statului, eși o nouă clasă domnitoare privilegiată, *nobilii* (nobiles) sêu *optimații* (optimi, aceea ce la Greci erau aristocrații), căreia se contra-puse poporul simplu, care eră compus din cetățenii saraci și din eliberați. Lupta care sbucni mai târziu (secol II) între aceste două clase, fu multă mai periculoasă pentru republică de câtă lupta d'între patrici și plebei: această din urmă creă egalitatea în drepturi și puterea poporului: cea d'ântăia ucise republica.

5. Viata internă a Romei in periodulu I. După ce, la finea secolului IV, Romanii se formară într'un singur popor puternic, pășiră la îndeplinirea menirii lor, la cucerirea lumii pentru „a governa popoarele.“ Să videm cari erau trasurile fundamentale a caracterului cu care Romanii eșiră la cuceriri. Puterea voinței, capacitatea de sacrificiu, eroismul, viața simplă și chiar aspră, respectul profund cătră deși și legile țerei, mintea practică și inventătoare, tôte acestea caracterisau pe Romanii în periodulu italicu a vieții lor, adică pênă la întăia lor întâlnire cu Grecii și Orientulu la finea secolului III. Viața familiară se destingea prin forma legăturii, curățenia moravurilor și puterea nemărginită a părintelui de familiă asupra membrilor ei, și totu odată, prin respectulu cătră dómna casei; portretulu unei madóne romane l'amă vedutu deja în mamă lu Coriolanu.

Mai întăiu de tôte fie-care romanu eră cetățenu. Dreptulu de cetățenie se prețuia foarte mult, dar alături cu elu esista și sclăvia cea mai înjosită și mai tristă. Ocuparea de predilecțiune și onorabilă a Romanilor eră agricultura; cu ea se ocupau magistrații cei mai înalți, cari adese-ori treceau de la plugu la guvern și la comanda armatei. Modelulu unui astfelu de magistratu agricultorulu îl vedem în Cincinatu. Cu meseriile și cu comerçulu se ocupau ómenii de jos și

sclavii eliberați: mai târziu, în periodul descompunerii moravurilor vechi, se ocupă cu ele clasa onorabilă a călarilor. Artă militară stă pe o trântă egală cu adunările poporare: fie-care cetățenă eră totă-odată și militară. Religiunea eră strînsă legată cu viața de stat și privată: părintele familiei sacrifică pentru membrii ei; eră religiunea statului se geră de preoți, cari nu erău de cătă nisce simpli funcționari puși de guvernă ca toți cei-alți funcționari: în capul lor eră marele pontifex (pontifex maximus). În genere religiunea la Romani se distingea prin ună indeferetismă raționată și prin lipsa aceluă caracteră înaltă poetică, de care eră plină mitologia grăcă. Artă și sciința se bucurău de respectă numai întru cătă satisfăceaă trebuintele vieței practice: drumurile militare, canalurile pentru scurgearea apelor și templele, éca monumentele artei romane în periodul italică, ba încă și acestea fură rēdicate de arhitecti etrusci. Poesia și filosofia fură desprețuite la începută de Romani, și se desvoltară în urma întălnirii cu Grecii; multă mai multă se prețuiaă istoria și retorica: cea d'ântăia ca mijlocă pentru escitarea și eternizarea patriotismului: cea de a doua ca mijlocă spre a servi statului. Écē trasurile principale cu cari Romani începură cucerirea lumii: cucerirea înse schimbă cu totulă aceste calități.

+